

УДК 504.03 (477.81)

Савчук Р. І., к.с.-г.н., доцент, Портухай О. І., аспірант (Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне)

СОЦЕОКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОПТИМІЗАЦІЇ ТА ГАРМОНІЗАЦІЇ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В ДЕРМАНСЬКО-ОСТРОЗЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРИРОДНОМУ ПАРКУ

Розглянуто соціоекологічний аспект оптимізації та гармонізації природокористування Дермансько-Острозького національного природного парку. На основі проведеного анкетування проаналізовано ставлення місцевого населення до природного довкілля та їх міркування щодо шляхів його збереження. Порушено питання поліпшення рівня екологічної культури й освіченості відвідувачів Дермансько-Острозького національного природного парку.

Ключові слова: Острозька прохідна долина, національний природний парк, раціональне та нераціональне природокористування, екологічна свідомість.

Вступ. Дермансько-Острозький національний природний парк (надалі – Парк) площею 5448 га розташований на самому півдні Рівненщини частково в Острозькому та Здолбунівському районах. У грудні 2013 року Парк відзначатиме 4-ту річницю свого становлення.

На жаль, цей природно-заповідний об'єкт репрезентує ландшафти тільки східної частини унікальної, утвореної на докембрійському літосферному розломі цілісної морфоскульптури, відомої як Острозька прохідна (реліктова) долина (надалі – Долина). Західна частина Долини, що простяглася по південно-східній Дубенщині та частково по північно-східній Кременеччині, залишилася поза заповіданням, а отже, поза можливістю організації на ній раціонального природокористування (основний супротив щодо утворення цілісного природно-заповідного об'єкта в межах Долини – національного природного парку – походив від керівництва ДП “Дубенське лісове господарство”).

Згідно Закону України «Про природно-заповідний фонд» – національний природний парк є природоохоронною, рекреаційною, культурно-освітньою та науково-дослідною установою загальнодержавного значення та створюється з метою збереження, відтворення й ефективного використання природних комплексів та

об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність – територія Долини сповна відповідає усім цим вимогам [9, 3]. Завдяки своєму географічному положенню і своєрідній історії формування, Долина є унікальним анклавом в східноєвропейській широколистяній зоні, в якій вузька смуга поліських ландшафтів дна долини з півдня і півночі оточена ландшафтами Мізоцького кряжу Волинської та Кременецьким горбогір'ям Подільської височин [3]. У Долині співіснують види не тільки типові для нашого Полісся і лісостепу, але й такі, що зростають в Родопах і Карпатах, Середземномор'ї й приатлантичній Європі, Скандинавії та Прибалтиці. На цій, порівняно невеликій площі (близько 20 тис. га), уже виявлено 41 вид рослин занесених до Червоної книги України [6]. Зауважимо, що після Криму та Карпат – це третя за цим показником територія. Згідно принципу унікальності: те, що не повторюється і неповторне – заслуговує особливої охорони [8].

Не одноразово ставилося питання охорони Острозької прохідної долини як цілісного географічного утворення: на заході вздовж лінії населених пунктів Довге Поле – Буца (Дубенщина) – Стіжок (Кременеччина) з останцями в районі сіл Антонівці та Велика Іловиця, на півночі Кременецького району до села Межиріч (Острожчина), на сході – місця переходу прохідної долини у Славутську акумулятивну рівнину [9, 4, 5, 1]. До речі, вагомим аргументом щодо заповідання Долини є і той факт, що лежить вона на перехресті двох екологічних коридорів національної екологічної мережі України: широтного – Галицько-Слобожанського і меридіонального – Бузького, створюючи тут так зване «екологічне ядро» – один із важливих природних центрів загальноєвропейської екомережі [2].

Територія успадкувала від господарської, у минулому, діяльності ряд значних екологічних прорахунків, зокрема: розробка покладів неогенових вапняків, необдумане осушення рідкісного на теренах Європи карбонатного болота поблизу с. Ілляшівка, наслідки розробки торфовища “Ступненське” (як і нинішня торфозаготівля поблизу с. Майдан), а також наявна в межах Долини інтенсивна лісозаготівля способом суцільнолісосічної рубки із застосуванням важкої техніки під час трелювання і вивозу деревини (здебільшого в теплу пору року), спалювання решток від порубки на лісосіці, зміна породного складу деревостанів (натомість скельнодубових лісів створюють монокультуру сосни). В результаті таких господарських дій в межах Долини, що завдають їй природі значних збитків і ведуть до знищення вікових екосистем, набуває **актуальності** питання організації та практичного упровадження на його території режиму раціонального

природокористування.

Очевидною проблемою для Долини загалом і Парку зокрема є непомірно великий різнопланового характеру тиск зі сторони як місцевого населення, так і зі сторони приїжджих, адже Долина знаходиться в оточенні малолісних, густанаселених територій Волино-Поділля [9, 4].

Не вдаючись у подальший перелік існуючих тут соціоекологічних проблем, вважаємо, що їх сприятливе (бодяй частково для природи Долини) розв'язання можливе завдяки належній фінансово-організаційній підтримці як зі сторони держави, так і місцевих рад, завдяки чіткій науково-організаційній і пропагандистській діяльності Парку та, що дуже важливо, – від порозуміння та налагодження співпраці Парку з місцевим населенням.

Дотримання принципів раціонального природокористування, найперше, на засадах “м'якого” управління природою, дозволить здійснити дієві заходи з охорони природи Долини та сприятиме, в деякій мірі, поступовому відновленню втрачених природних цінностей.

Об'єктом даного дослідження є проблема “порозуміння” між суспільством і природою, де ці два аспекти – природний і соціальний – діалектично поєднуються. І хоча взаємовідносини суспільство – природа у своїй основі визначаються різними суб'єктно-об'єктними взаємозв'язками (об'єкт – природа, суб'єкт – суспільство), взаємозв'язками, що традиційно орієнтовані на однобічне, переважно абсолютне використання природного ресурсу (до останку), обставини все ж змушують екологів шукати засоби і шляхи гармонізації в цій взаємодії. Саме тому, у складній системі законів, настанов, орієнтирів щодо взаємин суспільство – природа, соціоекологічне світорозуміння є найдоцільнішою світоглядною установкою.

Досліджуючи рослинний світ Долини, цікаво було знати думку місцевих жителів щодо стану їх довкілля та їхні міркування стосовно шляхів його збереження, а тому у двох селах, які безпосередньо знаходяться в межах Долини, було проведено відповідне опитування. Окрім стандартних для анонімної анкети питань: про вік опитуваної особи (респондента), його стать, освіту, соціальний статус тощо, з'ясувалося знання ним рослинного та тваринного світу, частоту та характер його спілкування з природою, його судження щодо тенденції й темпу змін в довколишній природі, а ще – анкета дозволяла респонденту особисто висловити свої міркування стосовно шляхів збереження й примноження природних ресурсів Долини. Загалом анкета містила значну кількість різноманітних питань із

128 варіантами відповідей на вибір.

Результати дослідження. Усього опитано близько сотні осіб, з яких 52% становили жінки і 48% – чоловіки. Більшість опитаних – це люди активного віку (25–60 років). За соціальним статусом переважали селяни (61%), значну частку серед опитаних (25%) склали службовці (вчителі, медпрацівники, конторські працівники тощо), решта (14%) респондентів – це робітники, інженерно-технічні працівники та студенти.

Освітній рівень учасників опитування змінюється в широких межах: від початкової освіти (4%) до вищої (13%); переважна більшість опитаних мала середню спеціальну освіту (47%) і значна частка (22%) – повну середню.

Щодо джерел отримання респондентами додаткової інформації про природу загалом і природу краю зокрема, то з'ясувалося, що здебільшого це різноманітні природоосвітні телевізійні програми (97% із числа опитаних). Одночасно велика частка з них (82%) вказала на газети та журнали, згадувалась спеціальна література, зокрема книжки з фітотерапії; дехто скаржився на відсутність популярної літератури про природу свого краю.

Зрозуміло, мешканці Долини за тих, чи інших причин відвідують природні об'єкти, зокрема ліс. З'ясувалось, що у зимовий період ліс відвідує 36% з числа опитаних, і майже половина з них – щоденно; періодично відвідує – 42% та 22% респондентів заявили, що у холодну пору року до лісу не ходять. Із настанням теплої пори року відвідування лісу зростає, досягаючи свого апогею в серпні – вересні. Так, весною ліс майже щоденно відвідує 53% з числа опитаних, влітку – 61%, а восени – 76%, до того ж більшість з них (58%) проходять у ньому 5–10 км, а 17% респондентів – 10–15 км і більше.

Опрацьовуючи блок питань анкети щодо обізнаності жителями Долини природи свого краю, дізнаємося, що ними було названо 96 видів судинних рослин. Найчастіше згадуються: звіробій (на нього вказало 72% опитаних), підсніжник, материнка, суниця (40%); понад третина респондентів (35%) вказала на пролісок, – так в цій місцевості нині називають печіночницю звичайну. На жаль, проліска дволиста в цих місцях не відмічена. Ця гарно квітуча рослина, передвісниця весни, можливо, колись зростала на схилах Острозької долини і, тому, до нині її назва збереглася у пам'яті людей, поширившись на схожу за кольором квітки і близькістю за часом цвітіння печіночницю.

Від 20 до 30% респондентів вказала на такі лікарські рослини, як чорницю, безсмертник або цмин, калган, конвалію, гладішник (парило), арніку (ймовірно, йдеться про оман британський).

На питання: «Які лікарські рослини, що ростуть у вашій місцевості Ви вважаєте найціннішими?» – відмічено 54 види. Найчастіше згадувався звіробій, гладішник, калган, центурія, суніця, горицвіт, підсніжник, материнка, стародуб та ряд інших цінних лікарських та харчових рослин.

Графу із питанням: «Які лісові та лучно-болотні рослини у вашій місцевості стали рідкісними» заповнили усі без винятку опитувані. Рідкісними або такими, що зникли з місцевої флори названо: сон-траву (39% респондентів), підсніжник (35%), горицвіт (30%), стародуб, центурію, журавлину, арніку – до 5%. Зауважимо, під час вивчення флори Долини арніки не виявлено. Не виключено, що ця ефективна лікарська рослина зростала в цій місцевості у першій половині минулого століття. Як писав Іван Михайлович Носаль: «Суть у тому, що через великий попит на арніку в народі її давно вже визбирали до краю» [9]. Щодо стародуба, то ця популярна серед місцевого населення рослина деінде ще зростала на схилах Долини до 90-х років минулого століття, на жаль, виявити її там з тих пір нам не вдалось. На межі зникнення в цій місцевості калган та більшість видів родини Зозулинцевих. За останні 20 років в долині зникли цілі популяції орхідей, винищується найбільша в області популяція черемші поблизу с. Майдан, популяції підсніжника та інших лікарських рослин.

Зі світу птахів респондентами названо 32 види. Найчастіше згадувався соловей, зозуля і дятел (відповідно 83; 68 і 61%), сова (30% опитаних). З червонокнижних видів 4% респондентів вказали на чорного лелеку, який зрідка ще гніздиться в Долині.

Значна кількість респондентів вказує на різке зменшення та цілковите зникнення в лісах Долини лося (89% респондентів), дикої свині (54%), борсука (28%), косулі (27%), у водоймах – бобра й ондатри (6%).

Найменше опитувані обізнані зі світом комах. На питання: «Яких комах вам доводилось бачити в лісі?» більшість відповідала узагальнено: «Різних комарів, мурашок та метеликів, ос та бджіл». Правда, декілька респондентів вказали на жука-оленя – червонокнижний вид комах, який на Рівненщині нині є зникаючий.

На питання: «Яку цінність (значення) має ліс особисто для Вас?» майже усі опитувані (в порядку зменшення числа згадувань) вказали як на місце заготівлі лікарських рослин, дикорослих ягід (чорниці, суніці, малини і навіть журавлини), грибів; як на основне джерело палива (дрова) – 52%, як на територію для полювання – 43% та будівельного лісу.

Майже усі респонденти пов'язують свій активний відпочинок із

перебуванням у лісі. Дружно опитувані вказали на головну функцію лісу – продукування ним кисню та чистого повітря й очищення водотоків, стверджуючи, тим самим, істину про нематеріальне, значно вагомніше значення лісу, як для своєї так і прилеглих територій (на жаль, такий різновид природних цінностей до цих пір не виражений економістами у вартісному еквіваленті). Судячи з характеру відповідей щодо головної, на їх думку, функції лісу, це твердження жителів Долини однозначно ними усвідомлене і неподільне. Одночасно значна кількість респондентів (68%) вважає, що лісу вирубується в Острозькій долині не виправдано багато. На різке зменшення тут площ ягідників (найперше суниці, чорниці, журавлини) та грибовищ вказало 85% опитаних.

Завдяки анкеті з'ясувалося, що кількість відвідувань лісу місцевими жителями, порівняно з попередніми роками, продовжує зростати (це зауважило 76% опитаних). Одночасно респонденти відзначають (91%) значне зростання відвідувань лісу приїжджими, зокрема з міст (Рівного, Здолбунова, Острога, Львова) та суміжних сіл, розташованих у сусідніх малолісних місцевостях.

На питання: «Що, на Вашу думку, треба зробити аби покращити загальний екологічний стан довкілля, зберегти і примножити його різноманітні цінні властивості?» жителі цих, так би мовити лісових поселень, найчастіше схилились до таких суджень: припинити суцільну рубку лісу в теплу пору року (76% опитаних); замінити суцільну рубку стиглого лісу на поступово-лісосічну та вибірку, здійснюючи її у холодну пору року (85%); серйозно посилити боротьбу із усякого роду бракон'єрами (99%); разом з тим респонденти за проведення у лісі рубок догляду (82%).

Аналіз відповідей анкети вказує на те, що місцеве населення у більшості (89%) доброзичливо ставиться до приїжджих та не підтримало тези щодо введення оплати за збирання ними (приїжджими) в лісі ягід та грибів і тільки 7% опитаних вважає, що такі заходи виправдані. Цікаво, що усі респонденти вважають просвітництво, відповідну виховну роботу та інформування про стан «життя дикої природи» краю, пропагування ідеї бережливого до неї ставлення – заходом спонукаючим до пошанування людьми Природи, до збереження й примноження її різноманітних ресурсів.

До речі, 91% жителів у цих селах ставлять різдвяно-новорічну ялинку (з них 62% зі свіжозрубаної ялини, 6% із сосни, 19% із гілок хвойних та 6% – синтетичну). На питання: «Чи погодились би Ви натомість «живої» ставити синтетичну ялинку?», ствердно відповіли 62% респондентів, відмовились – 38% з числа опитаних. Наведений

факт є свідченням екологічної свідомості людей, які у своїй більшості фактично поступаються перед усталеною традицією заради збереження молодих дерев, однозначно засвідчуючи особисту небайдужість стосовно сучасного й завтрашнього стану природи свого краю, бажання зберегти і примножити його ресурс. Все це викликає почуття поваги до цих людей і дає надію на успіх співпраці з ними у справі охорони природи Парку.

Висновок. Проведене соціоекологічне опитування жителів двох поселень, розташованих безпосередньо в Острозькій прохідній долині (Буща та Мости, Здолбунівщина), свідчить про їх глибоку зацікавленість і одночасно стурбованість сучасним станом оточуючої їх природи та щирим вболіванням за її майбутнє.

1. Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / Т. Л. Андрієнко та ін. – К. : Фітосоціоцентр, 2006. – 316 с. **2.** Закон України Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 47. – 405 с. [Із змінами, внесеними згідно із Законом № 4731-VI (4731-17) від 17.05.2012]. **3.** Зеленая книга Украинской ССР: Редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране, растительные сообщества / под общ. ред. Ю. Р. Шеляга-Сосонко. – К. : Наук. думка, 1987. – 216 с. **4.** Мельник В. И. Растительный покров Острожской долины (Украина) / Мельник В. И., Савчук Р. И., Баточенко В. Н. // Бот. журн. – 2001. – 86, № 8. – С. 112-119. **5.** Рослинний покрив Острозької долини та його охорона / Мельник В., Савчук Р., Баточенко В. та ін. // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – Нетішин, 2002. – С.102-113. **6.** Національний природний парк “Дермансько-Острозький” : буклет / укладачі Верцеха О., Головка О., Кальчук Г. – Рівне : ФОП Брегін А, 2008. – 10 с. **7.** Носаль І. М. Від рослини – до людини / І. М. Носаль. – К. : Веселка, 1992. – 606 с. **8.** Реймерс Н. Ф. Экология. Теории, законы, правила, принципы и гипотезы / Н. Ф. Реймерс. – М. : Россия молодая, 1994. – 366 с. **9.** Савчук Р. І. Острозька прохідна долина – унікальний об’єкт соціоекологічних досліджень, освіти і виховання / Р. І. Савчук // Питання соціоекології.– Львів, ВНТЛ, 1996. – Т. 2. – С. 58-60.

Рецензент: д.с.-г.н., професор Лико Д. В. (Рівненський державний гуманітарний університет)

**Savchuk R. I., Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor,
Portukhai O. I., Post-graduate Student (Rivne State Humanitarian
University)**

**SOCIOECOLOGICAL ASPECTS OF NATURE USAGE
OPTIMIZATION AND HARMONIZATION IN DERMAN –
OSTROH NATIONAL NATURE PARK**

Socioecological aspect of optimization and harmonization in Derman - Ostroh national nature park is considered. On the basis of the conducted survey the local population attitude to the natural environment and their consideration about the ways of its preserving are analyzed. The issue of improving of ecological culture and civility level of Derman-Ostroh national nature park visitors is raised.

***Keywords:* Ostroh walkable valley, national nature park, rational and irrational nature usage, ecological consciousness.**

**Савчук Р. И., к.с.-х.н., доцент, Портухай О. И., аспирант
(Ровенский государственный гуманитарный университет, г. Ровно)**

**СОЦИОЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОПТИМИЗАЦИИ И
ГАРМОНИЗАЦИИ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ В ДЕРМАНСКО-
ОСТРОЖСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ ПРИРОДНОМ ПАРКЕ**

Рассмотрено социоэкологические аспекты оптимизации и гармонизации природопользования Дерманско-Острожского национального природного парка. На основе проведенного анкетирования проанализировано отношение местного населения к природной среде и их соображения относительно путей его сохранения. Затронуто вопросы улучшения уровня экологической культуры и образованности посетителей Дерманско-Острожского национального природного парка.

***Ключевые слова:* Острожская проходная долина, национальный природный парк, рациональное и нерациональное природопользования, экологическое сознание.**
